

1800-luku

Yksi hyödyn ajan saavutuksia oli sahojen modernisoituminen. Yksiraamisista sahamyllyistä siirryttiin teknisempiin vesisahoihin ja vihdoin vuonna 1857 höyrysahoihin. Muutosta haittasivat myös sahauskiintiöt, koska pelättiin, että metsät loppuvat. Tornionlaakson ensimmäisen sahan perustivat torniolaiset Petter Pipping ja Abraham Fought Ylitorniolle, jossa myös Anders Kurt aloitti sahaustoimintansa. Vaikka talouselämä alkoi vapautua, joutui suomalaiskansallinen liike yhä ahtaammalle. Alkoivat vaikeat venäläistämisvuodet. Sen vastustamiseen tarvittiin myös yhteisöjä ja kyvykkäitä yksilöitä.

Anders Kurt 1824–1895 oli syntynyt Kuusamossa ja suoritti Peräpohjolassa merkittävän päivätyön puunjalostusteollisuuden uranuurtajana. Jo 20-vuotiaana hän aloitti kauppiaina Rovaniemellä, mutta avioituttuaan oululaisen Maria Dahlbergin kanssa perhe muutti Tornioon. Vuonna 1860 hän osti Kristineströmin sahan Ylitorniolta, v. 1879 Sinetän sahan Rovaniemeltä sekä v. 1875 Salmin sahan Haaparannalta. Antti Kurtin perilliset jatkoivat sahaustoiminnan laajentamista perustamalla vuonna 1901 höyrysahan Tornion Kuusiluotoon. Kurtin perintö Torniossa elää arkkitehti Lars Sonckin piirtämässä "Villassa" Itäranta 10:ssä.

Edward (Eetu) Isto 1865–1915, Tornion Vojakkalassa syntynyt taidemaalari tuli tunnetuksi "Hyök-käys" taulullaan, joka vertauskuvallisesti esittää Bobrikovin aikaista venäläis-sorttoa. Taulussa Suomi-neito on kaksipäisen kotkan ahdistamana. Tämä Berliinissä v. 1899 maalattu taulu tavoitti sanomallaan suomalaiset ja taulua levitettiin jäljennöksenä tuhansiin koteihin.

Aikalaisia

Karl Handolin oli suomalais-ruotsalaisen lennättimen revisori, jonka idea Torniota ja Haaparantaa yhdistävästä sillasta toteutettiin talvella 1886 – 1887.

Petter Abraham Herajärvi eli "Kalkkimaan Pappi", joka pukeutumisensa ja toimimensa takia oli aikansa tunnetuimpia alatorniolaisia. Hän oli muistineri ja matkimistaidon mestari: "Omin päinsä lukehkaampi oppi – Viisun teki kaikista, rikkaista jopa kaksi".

1900-luku

Ateenassa vuonna 1896 alkaneilla olympialaisilla on ollut tärkeä ja positiivinen propaganda-arvo itsenäisissä valtioissa. Suomi osallistui vuonna 1912 Tukholman kisoihin ilman omaa lippua mutta hyvällä menestyksellä. Kisoissa Suomi juostiin "maailmankartalle". Seuraavista vuoden 1920 Antwerpenin kisoista lähtien Suomen menestys on ollut hyvä. Tämä tuki kansallista itsetuntoa ja auttoi, että selvisimme tulevista vaikeista vuosista.

Viinan kotipolitto kiellettiin Suomessa vuonna 1866. Tavoitteena oli kääntää kulutus mietoihin juomiin. Pienpanimoita alkoi syntyä ja vuonna 1873 perustettiin Torneå Bryggeri Aktiobolag. Vuonna 1899 panimon palvelukseen ja vuonna 1910 sen toimitusjohtajaksi tuli **Veikko Gellin**. Hän johti panimoa menestyksellisesti vuoteen 1945 asti. Panimo laajentui Rovaniemelle ja Kemiin.

Ville Pörhölä 1897–1964 "Röyttän karhu" aloitti pitkän urheilu-uransa Röyttässä. Harvinaisen monipuolisena urheilijana hän hallitsi mm. kuulan, moukarin, painonheiton ja vauhdittoman pituushypyn. Ville saavutti urallaan joukon Suomen ja Euroopan mestaruuksia. Hän oli maaotteluiden vakio-kalustoa ja moninkertainen olympiakävijä. Pörhölä aloitti olympiauran Antwerpenistä vuonna 1930, oli Pariisissa 1924, Los Angelesissa 1932 ja Berliinissä 1936. Antwerpenistä hän sai kuulantyytönnön kultaa ja Los Angelesista moukarin hopeaa.

Teollisuusneuvos **Irma Stormbom 1917–1985** oli kotonaan kasvanut isänsä Veikko Gellinin johtaman ja vuodesta 1933 omistaman panimon sisäpiirissä. Ammatillisen koulutuksen Irma hankki Saksasta. Vuonna 1946 panimossa tapahtui sukupolvenvaihdos. Irma Stormbomin aviomies, varatuomari Fredrik Stormbom aloitti toimitusjohtajana, jota työtä Irma jatkoi 1963 – 1971. Tämän jälkeen hän toimi hallituksen puheenjohtajana. Näinä vuosina panimossa toteutettiin tiloissa ja laitteissa sen historian suurimmat investoinnit ja näin se kykeni olutmarkkinoiden avauduttua sopeutumaan kansainväliseen kilpailuun. Kotikaupunki Tornio ja erityisesti sen kulttuurielämä oli Irma Stormbomille läheinen asia ja hänen työnsä jäljet näkyvät yhä.

Aikalaisia

Hanna Åström oli Ruotsin Ala-Kainuusta Tornioon muuttaneen nahkurisuku Åströmin jäsen, joka v. 1901 lahjoitti tilat ja maat Peräpohjolan kansanopiston käyttöön.

Susanna Palo (Mylly-Sannu, Mäki-Sannu) Kukkolaista oli vuosisadan alun käsityönopetuksen uranuurtaja. Hän oli kansansivistyksen avarakatseinen kehittäjä ja oli Peräpohjolan kotiteollisuusyhdistyksen perustajia.

Olof Ramén Borgmästare i Torneå.
1764 – 1793

HENKILÖITÄ JA TAPAHTUMIA POHJAN TORNIOSTA

*Antti Nikkelinpoika Reksi:
"Nämät nähty, tapahtuwan, Tornion joell totisesti"
Huosi Lögull luettavall 1677.*

TORNION KAUPUNKI
Tornion kulttuuritoimisto
Tornionlaakson maakuntamuseo
Keskikatu 22, 95400 Tornio
Puh. (016) 432 11

1500-luku

Pohjanperän – Norra Bottenin – hallinto oli vielä 1500-luvulla rakentamassa. Kirkko oli saavuttanut jalansijan mm. Pirkkiössä, jonne Tornion seurakunta perustettiin 1320-luvun lopulla. Riitä siitä, kuuluuko se Uppsalan vai Turun hiippakuntaan, ratkaistiin vasta v. 1346. Tornio jäi Uppsalan tuomiorovastin palkkapitäjäksi. Papille palkanmaksukymmenyksinä menivät seurakunnan ruhtinaalliset kala-, turkis- ja viljakymmenykset. Nämä sai aikanaan myös Eskil ja hänen varoihinsa voitiin lisätä myös Kemin palkasta säästynyt ”pesämuna” ja kaapata kertyneet tulot. Näin selittyvät Eskilin suuret tulot ja omaisuus.

Kuninkaan ”käsi” ei vielä 1500-luvulla ulottunut Tornion laajaan Lappiin. Apuna käytettiin pirkkalaisia eli birkarleja, jotka olivat mm. Tornionlaakson asutuksen tienraivaajia ja jotka aluksi olivat myös veronkantajia ja kauppiaita. Kun verotusoikeus lakkautettiin, joistakin pirkkalaista tuli kuninkaan asiamiehiä ja voutejä. Heistä Niilo Niilonpoika Oravainen on mainio esimerkki.

Niilo Niilonpoika Oravainen

Tornion 1500-luvun maallinen merkkimies oli ”pirkkalaisruhtinas” Niilo Niilonpoika Oravainen. Aikansa rikkaimpiin miehiin kuulunut Oravainen toimi Tornion, Länsimeren ja ajoittain myös Kemin Lapin lapinvoutina. Vojakkalan Oravaisensaarella asustanut Niilo Oravainen ehdittiin erottaa kolmesti voutin toimestaan. Erityisesti saamelaiset valittivat Oravaisen vallankäytöstä. Oravaisen väitettiin vaativan lahjuksia, määräävän kohtuuttomia lisäveroja sekä anastavan väestön poroja. Vuonna 1586 Niilo Oravainen tuomittiin jopa kuolemaan tekemistään rikoksista. Hän selvitti kuitenkin varkautensa ja väkivaltaisuutensa 25 taalarin sakoilla.

Eskil Andreas Ruuth

Tornion 1500-luvun kirkkoherroista ja mahtimiehistä esiin nousee v. 1566 kirkkoherraksi tullut Escillus eli Eskil Andreas Ruuth. Hän oli syntynyt Uudeltamaalta ja oli ennen Tornioon siirtymistään toiminut Kemin kirkkoherrana. Eskil tunnetaan oheisen vuoden 1571 hopeaveroluettelon pohjalta Suomen rikkaimpana pappina. Hänen omaisuutensa karttui turkis- ja kalakymmenyksistä. Liiketoimiaan varten hänellä oli mm. oma purjealus. Tiedetään, että kirkkoherra Eskil rahoitti jopa kruunun sotatoimia Jäämeren suunnassa.

Aikalaisia

Abraham Laurinpoika, Suensaaren ainut pirkkalainen aikana, jolloin Tornion perustamisesta 1500-luvun lopulla alettiin puhua.

Vuoden 1543 maakirjan mukaan Närän alueella asui **Matti Matinpoika**, josta nykyinen Mattila on saanut nimensä.

1600-luku

Tällä vuosisadalla Lapin asuttaminen oli loppusuoralla. Vuonna 1621 perustettu Tornio sai huomattavan osan Lapista kauppa-alueekseen. Siitä oli tulossa myös keskeinen sillanpääasema Lapin tutkimusmatkailussa. Kesken tämän ”myötäisen” tapahtui onnettomuus. Tornion ensimmäinen ja vain 36 vuotta vanha kirkko paloi v. 1682. Toisesta kirkosta tuli kallein rakennus, johon kaupunki pitkiin aikoihin ryhtyi. Uusi, v. 1687 vihitty Hedvig Eleonoran kirkko, edustaa pohjalaista puisten tukipilarikirkkojen jo harvaksi käynnyttää perimää. Verokertymä antoi kullekin seurakuntalaiselle istumapaikan penkkirivistössä. Jos joku teki lahjoituksen seurakunnalle, istumapaikka siirtyi lähemmäs altaria. Tornion vaurain porvari Henrik Eerikinpoika ja kirkkoherra Gabriel Tuderus vaativat maistraatilta lupaa kattomaalauksiin, vaikka vasta osa katosta oli valmis eikä penkkirakenteitakaan vielä ollut. Tuderus sai kuoriholvin ja Eerikinpoika toisen holvin.

Gabriel Tuderus tuli Tornion kirkkoherraksi vuonna 1682. Hän oli syntynyt Varsinais-Suomessa, Maariassa, ja oli tullut tunnetuksi saamelaisten käännyttäjänä. Hänen toimiaan kuvaa sanonta: ”Tuderus tuo Herran pappi, jota vihas Lanta sekä Lappi”. Hänet tuomittiin eroamaan virastaan väärästä vihkimisestä, mutta kuningas kumosi tuomion. Hän sai myös kuolemantuomion virkamiesten pahoinpitelystä, mutta sekin muuttui sakoksi. Sakkosumman hän sai käyttää kirkon kattoholvin maalaukseen.

Henrik Eerikinpoika, Tornion rikkain porvari ja Tuderuksen ”kilpakumppani” ei kirkolle lahjoittamisessaakaan tahtonut olla Tuderusta huonompi. Niinpä hän yhdessä vaimonsa Brita lisakintytären kanssa lahjoitti v. 1687 kirkolle kellon ja kattokruunun lisäksi kuoria lähinnä olevan toisen holvin maalauksen. Lahjoitusteksti: ”Anno 1687 hawer wälachtat Hindrick Erickson tillika med – Brita Isackdotter förährat dhenna – til Gudz Åra och dena Torne Stadz Kyrkia til een liten Prydhnat”.

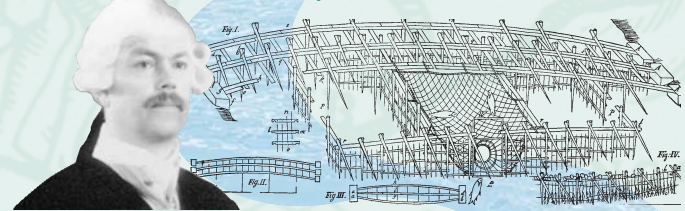
Aikalaisia

Tohtori **Olof Burea** pidetään Tornion ensimmäisen asemakaavan tekijänä v. 1643.

Skelellestä muuttanut **Anders Pederinpoika** oli kaupungin ensimmäinen pormestari.

1700-luku

Tornion sijainti Pohjan perillä oli yhteiskunnan kehittymisen kannalta haitta. Täällä pitkään elettiin luontaistaloudessa. Mutta vähitellen 1700-luvulla alkoi tulla muutoksia. Nyt alettiin puhua tuotannosta, tekniikasta ja kehittämisestä. Hyödyn aika teki tuloaan, ja Tornion asema Lappiin matkaavien tutkimusmatkailijoiden tukikohtana oli vahvistumassa. Hyödyn aika ei ollut pelkästään massojen liike. Siihen tarvittiin kyvykkäitä yksilöitä kuten esim. Anders Hellant, Abraham Fought ja Petter Pipping. Muutos vaati myös sitä, että perusopetusta oli saatavissa. Tornioon oli jo v. 1630 perustettu pedagogio, jota rehtori Johannes Wegelius nuoremman aikana monipuolisesti kehitettiin. Osa oppilaista kävi sitä vain vuoden, mutta oppivat lukemaan ja kirjoittamaan. Osalla oli mahdollisuus, halu ja kyky käydä koulua vielä pitempään, ja monet heistä saattoivat päästä suoraan Uppsalan yliopistoon. Osa oppilaista palasi Tornioon tutkinnon suoritettuaan. Näin kotona ja maailmalla saatu koulutus koitui kotiseudun hyväksi.

Anders Hellant 1717–1789 syntyi Pellossa, jossa torniolaisvanhemmat olivat sotaa paossa. Hän sai alkuopetuksen Tornion pedagogiossa, tuli ylioppilaaksi Härnösandista, josta jatkoi Uppsalan yliopistoon. Täällä hän opiskeli matematiikkaa ja laki- ja taloustiedettä. Väitöskirjan Hellant teki karsinapadosta eli uudesta kalastustavasta. Vuonna 1738 hänestä tuli Lapinmaan taloustirehtööri. Virkanimike oli komea ja tehtäväkenttä sisällöllisesti ja alueellisesti laaja. Hellant julkaisi 18 tieteellistä artikkelia, oli mukana hyödynajan käytännön tehtävissä ja hänestä tuli kuninkaallisen tiedeakatemian jäsen. Aikaa riitti omaan yritys toimintaankin.

Johan Wegelius 1693–1764 toimi jo vuonna 1630 perustetun Tornin pedagogion rehtorina 1726–1757 eli yhteensä 31 vuotta. Hän tuli ylioppilaaksi Turussa, suoritti pappistutkinnon Uppsalassa, toimi Enontekiön kappalaisena ja kutsuttiin Tornion pedagogion rehtoriksi. Pedagogio elvytettiin isonvihan tuhoista ja se eli Wegeliuksen aikana historiansa parhaita vuosiaan. Monet koulun oppilaista selvisivät sieltä suoraan yliopistoon. Torniossa Wegelius kirjoitti tunnetuksi tulleen postilliansa ”Se Pyhä Evankeliumillinen Valkeus Taivaallisessa Opisa ja Pyhästä Elämästä”.

Aikalaisia

Kultaseppä **Sigfrid Carlenius** nuorempi oli keskeisesti vaikuttamassa siihen, että valtaosa tuolloin Lappiin viedystä hopeasineistä valmistettiin Torniossa.

Brigitte Witte oli Anders Hellantin osaava ja monipuolinen avustaja, joka vapautti tiedemiehen myös tutkimusrutiineista.